



Wioletta Nowaczyk\*

## *Od wsi do miasta. Sobótka jako przykład rozplanowania średniowiecznego założenia targowego na Śląsku*

### *From village to town. Sobótka as an example of the medieval market town layout in Silesia*

#### *Wprowadzenie*

Droga Sobótki (woj. dolnośląskie, powiat wrocławski) do uzyskania praw miejskich była długa. W XII w. funkcjonowała jako targ, w 1. ćwierci XIII w. została przekształcona w wieś, by dopiero w 1399 r. uzyskać prawa miejskie. Położona u stóp północno-wschodniej części masywu Ślęży (il. 1) została tak ukształtowana, by wykorzystać miejscowe warunki terenowe. Na przestrzeni wieków Sobótka nie uległa gwałtownym przeobrażeniom i zarys jej średniowiecznego układu jest nadal czytelny. Z tego względu może być reprezentatywnym przykładem do badań nad rozplanowaniem miejscowości powstałych wówczas na Śląsku. Ustalenie jej średniowiecznego planu i czasu powstania jest celem poniższego opracowania.

Ważna dla rozważanego tematu jest publikacja Kurta Bimlera z 1940 r. [1, s. 58–61], gdzie zamieścił on opis położenia, układu przestrzennego oraz plan miasta ze wskazaniem przypuszczalnej lokalizacji jego bram (il. 2)<sup>1</sup>. Spośród autorów powojennych jedynie Tadeusz Kozaczewski przeprowadził analizę średniowiecznego układu przestrzennego Sobótki, opublikowaną w 1972 r. Wyróżnił tzw. stare miasto pierwotne i określił czas jego powstania na drugie dziesięciolecie XIII w., a więc przed nadaniem

#### *Introduction*

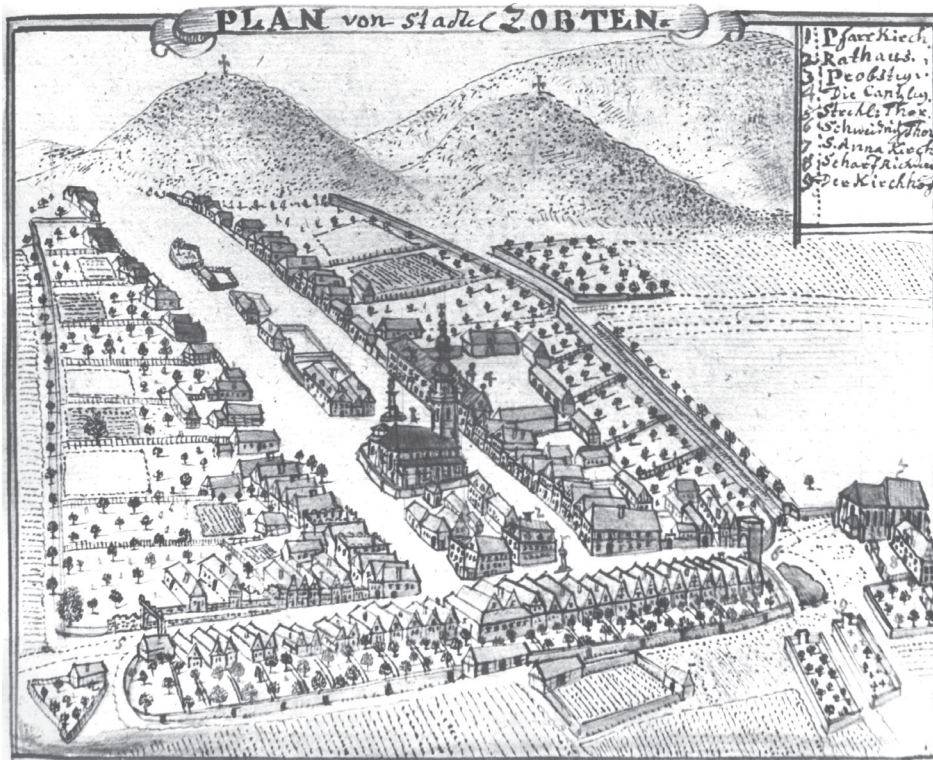
Sobótka (Lower Silesian voivodship, Wrocław poviat) had a very long way until it was given town privileges. In the 12<sup>th</sup> century, it functioned as a marketplace, in the first quarter of the 13<sup>th</sup> century it was transformed into a village, and it was only in 1399 that it obtained town privileges. It was located at the foot of the north-eastern part of the Ślęża Massif (Fig. 1) and was shaped in such a way so that it could take advantage of the local terrain conditions. Over the centuries, Sobótka has not undergone rapid changes and the outline of its medieval layout is still visible. For this reason, it can be a representative example for studies on the layout of towns that were founded then in Silesia. It is the purpose of this study to determine its medieval plan and the time of its foundation.

Kurt Bimler's publication from 1940 is important for the issue in question [1, pp. 58–61]. He presented a description of the location, a spatial layout and a plan of the town with an indication of the supposed location of its gates (Fig. 2)<sup>1</sup>. Among post-war authors, only Tadeusz Kozaczewski carried out an analysis of the medieval spatial layout of Sobótka, which was published in 1972. He distinguished the so-called old original town and defined the time of its foundation to be in the second decade of the 13<sup>th</sup> century, i.e. before granting Teutonic rights [2, pp. 94, 96, 102, Fig. 6]. Rafał Eysymontt described

\* ORCID: 0000-0002-7062-3081. AKME Zdzisław Wiśniewski, Wrocław.

<sup>1</sup> Na rysunku Bimlera widoczny jest również nieistniejący już (XIX-wieczny) kościół ewangelicki w części południowej Sobótki.

<sup>1</sup> In Bimler's drawing there is also the non-existent (19<sup>th</sup>-century) Evangelical church in the southern part of Sobótka.



Il. 1. Sobótka. Plan F.B. Wernera z połowy XVIII w. [za: 1, s. 60, ryc. 32]

Fig. 1. Sobótka. F.B. Wernher's plan from the mid-18<sup>th</sup> century [after: 1, p. 60, Fig. 32]

prawa niemieckiego [2, s. 94, 96, 102, ryc. 6]. Rafał Eysymontt opisał Sobótkę jako jedno z średniowiecznych miast lokacyjnych na Śląsku [3, s. 494–497, 670].

Sobótka as one of the medieval location towns in Silesia [3, pp. 494–497, 670].

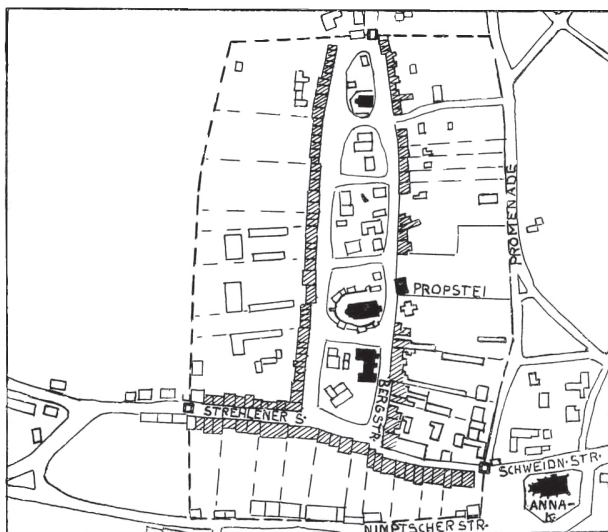
### Rys historyczny

Na rozwój Sobótki i okolic zasadniczy wpływ wywarła działalność klasztoru kanoników reguły św. Augustyna, od lat 1142–1145 przebywających na górze Ślęży, a w połowie XII w. przeniesionych do Wrocławia, na Wyspę Piaskową [4, s. 26–30]. Miejscowość Sobótka wcześniej

### A historical outline

The activity of the monastery of the canon priests of the rule of St Augustine, who lived on Ślęza Mountain in the years 1142–1145 and in the middle of the 12<sup>th</sup> century moved to Wyspa Piaskowa (Sand Island) in Wrocław, had an essential influence on the development of Sobótka and the surroundings [4, pp. 26–30]. The village of Sobótka, formerly known as *Sabat*, *Soboth*, *Zobotha*, *Czobotha*, *Czobothen*, *Czobtaw* and *Czobthen*, *Zobten* [5, p. 77] derives its name from the market day. Already in the middle of the 12<sup>th</sup> century, it was mentioned in documents as one of the villages that belonged to the monastery of regular canon priests. In 1148, in the bull by Pope Eugene III, the term *forum sub Monte* appeared [6, no. 22], which meant the market at the foot of the mountain. This place centralized the exchange of goods from the nearby region. Its inhabitants mainly dealt with farming as evidenced by tithe payments. The trade exchange at the foot of the mountain indicates that at that time it must have been a densely populated area, which was conducive to the foundation of an early medieval market [4, p. 36].

In the years 1180–1201, *forum in Soboth* was mentioned [7, No. 58, 61]. The protective papal diploma of April 9, 1193, which was issued by Pope Celestine III [6, No. 71] confirmed the presence of many villages in this area. They were founded thanks to the prince's grants and probably thanks to Piotr Włast, with the exception of the village of Winno whose foundation is connected with canon priests [4, p. 31]. Sobótka, as a market village, was at



Il. 2. Sobótka. Plan z zaznaczonymi bramami [1, s. 61, ryc. 33]

Fig. 2. Sobótka. The plan with marked gates [1, p. 61, Fig. 33]



znana jako *Sabat*, *Soboth*, *Zobotha*, *Czobotha*, *Czobothan*, *Czobtaw* i *Czobthen*, *Zobten* [5, s. 77] nazwę swą wywodzi od dnia targowego [4, s. 35, 36]. Już w połowie XII w. wymieniano ją w dokumentach jako jedną ze wsi będących w uposażeniu klasztoru kanoników regularnych. W 1148 r. w bulli papieża Eugeniusza III pojawiło się określenie *forum sub Monte* [6, nr 22], czyli targ pod górą. Miejsce to centralizowało wymianę towarów z pobliskiego rejonu. Jego mieszkańcy zajmowali się głównie rolą, o czym świadcząaby płacona dziesięcina. Wymiana handlowa u podnóża góry wskazuje, że musiał to być wtedy gęsto zaludniony obszar, co sprzyjało założeniu wczesnośredniowiecznego targu [4, s. 36].

W latach 1180–1201 wzmiankowano *forum in Soboth* [7, nr 58, 61]. Protekcyjny dyplom papieski z 9 kwietnia 1193 r. wydany przez Celestyna III [6, nr 71] potwierdził obecność wielu wsi na tym obszarze. Powstały one dzięki nadaniom książęcym i zapewne Piotra Własta, z wyjątkiem wsi Winno, której początki wiązane są z kanonikami [4, s. 31]. Sobótka, jako wieś targowa, stanowiła wówczas nowy rodzaj osady wiejskiej, jaka wyewoluowała na tym obszarze w XII w. Nową formą stała się też wieś zakładana, w odróżnieniu od wcześniejszych wsi samorodnych [8, s. 22]. Do początku XIII w. obowiązywało tu prawo polskie [5, s. 77], [9, s. 8].

Akt księcia Henryka I Brodatego z 10 maja 1209 r. m.in. zezwalał klasztorowi na działalność lokacyjną pod Ślężą [10, nr 135]. *Fori Soboth sub monte* zaliczono do dóbr klasztornych. Dyplom z 1221 r. [10, nr 253], będący najprawdopodobniej falsyfikatem [4, s. 31, 185] stworzonym przez kanoników regularnych, wskazuje, że książę Henryk I nadał prawa niemieckie „gościom” zamieszkującym na terenach należących do augustianów. Przepuszczalnie dotyczyło to przybyszów z Niemiec i objęło także Sobótkę. Nie wiadomo jednak, od kiedy tam przebywali. Akt ten zwolnił gości z wcześniejszych obowiązków takich jak podwóz, przesieka, stróże. W przypadku wielkiej potrzeby mieli budować fortyfikacje. Goście sądzeni mieli być przez księcia lub kasztelana na prawie niemieckim. Akt ten przypuszczalnie spowodował rozwój gospodarczy pobliskiego obszaru [4, s. 34]. Reforma prawna wiązać się musiała z określeniem granic objętych immunitetem. Prawdopodobnie tak jak w przypadku lokacji miast [11, s. 211] wskazano w Sobótkę plac targowy, ulice i bloki budowlane.

W bulli papieża Innocentego IV z 1250 r. [12, nr 397] mówiącej o uposażeniu klasztoru we Wrocławiu na Piasku, oprócz Sobótki z wolnym targiem i karczmą wspomniany też został po raz pierwszy kościół i dziesięcina z okolicznych wsi [3, s. 494]. Zapewne był to romański kościół pw. Najświętszej Marii Panny, później św. Jakuba Starszego Apostoła. Sobótka, będąc początkowo pod rządami książąt wrocławskich (do śmierci w 1296 r. Henryka V z Wrocławia), a pod koniec XIII w. książąt świdnickich, z początkiem XIV w. znalazła się w księstwie ziebickim. Na podstawie wysokości świętopietrza z lat 1335–1342 (1 grzywna i 7 fenigów) oszacowano ówczesne zaludnienie Sobótki na 800–900 osób [4, s. 36–38].

W 1343 r. Sobótka z przynależnościami została sprzedana przez księcia ziebickiego Mikołaja (za 1000 grzywien groszy praskich) księciu świdnickiemu Bolkowi II Małe-

that time a new type of the village settlement that evolved in this area in the 12<sup>th</sup> century. A founded village became a new form, unlike the earlier spontaneous villages [8, p. 22]. Until the beginning of the 13<sup>th</sup> century the Polish law was in force there [5, p. 77], [9, p. 8].

Act of Duke Henry I the Bearded of May 10, 1209, among other things, allowed the monastery to undertake town location activity at the foot of Ślęża [10, No. 135]. *Fori Soboth sub monte* was included in the monastery property. The diploma from 1221 [10, No. 253], which most probably was a forgery [4, pp. 31, 185] made by regular canon priests, indicates that Prince Henry I granted Teutonic rights to the “guests” living in the areas belonging to the Augustinians. Presumably, this referred to the newcomers from Germany and also referred to Sobótka. It is not known, however, since when they lived there. This act exempted guests from previous duties such as a lift given in one’s carriage, cutting in a forest and guards. In the event of a great need they were allowed to build fortifications. The guests were to be judged by the prince or castellan according to Teutonic rights. This act presumably caused economic development of the nearby area [4, p. 34]. The legal reform must have been connected with designating boundaries covered by immunity. Probably, as in the case of the foundation of towns [11, p. 211], a market square, streets and building blocks were indicated in Sobótka.

In the papal bull of Pope Innocent IV of 1250 [12, No. 397] on the property of the monastery in Wrocław on Piasek, apart from Sobótka with a free market and a tavern, the first church and tithing from the neighbouring villages were also mentioned for the first time [3, p. 494]. Probably it was the Virgin Mary Romanesque Church, later Saint James’ the Elder Apostle Church. Sobótka, being initially under the rule of the Wrocław princes (until the death of Henryk V of Wrocław in 1296) and at the end of the 13<sup>th</sup> century of princes of Świdnica, at the beginning of the 14<sup>th</sup> century was located in the Duchy of Ziębice. On the basis of the amount of Peter’s Pence from 1335–1342 (one grzywna [a measure of weight] and seven pfennigs), the population of Sobótka was estimated at 800–900 people [4, pp. 36–38].

In 1343, Sobótka with its belongings was sold by the Duke of Ziębice, Mikołaj (for 1000 grzywna of Prague groschen) to the prince of Świdnica, Bolko II the Small. The Dukes of Świdnica had superior rights to Sobótka, despite the fact that it was owned by the monastery of canon priests on Piasek in Wrocław [4, p. 39]. In the document dated December 24, 1380, Duchess Agnes (wife of Bolko II) testified the right to customs and Vogts of land in Sobótka and nearby monastery villages to the abbot of the regular canon priests in Wrocław [4, p. 40]. At the end of the 14<sup>th</sup> century there was a dispute between the monastery and the princess about the income from the market in Sobótka. As a result, Agnes decided to demolish the “merchants’ house” (built during the reign of Bolko II) as well as various stalls [9, p. 10]. This secured the income of canon priests and enabled the construction of their house [4, p. 31].

After the death of Bolko II in 1368 and the death of the widowed princess in 1392, under the earlier arrange-

mu. Książęta świdniccy mieli do Sobótki prawa zwierzchnie, mimo że była własnością klasztoru kanoników na Piasku we Wrocławiu [4, s. 39]. W dokumencie z 24 grudnia 1380 księżna Agnieszka (żona Bolka II) poświadczyla prawo do ceł i landwójtostwa w Sobótce i pobliskich wsiach klasztornych opatowi klasztoru kanoników regularnych we Wrocławiu [4, s. 40]. W końcu XIV w. doszło do sporu pomiędzy klasztorem a księżną o dochody z targu w Sobótce. W jego wyniku Agnieszka postanowiła zburzyć „dom kupców” (wybudowany za Bolka II) oraz różne stragany [9, s. 10]. Zabezpieczyło to dochody kanoników i umożliwiło budowę ich domu [4, s. 31].

Po śmierci Bolka II w 1368 r. i śmierci księżnej wdowy w 1392 r., na mocy wcześniejszych układów ziemię świdnicką wraz z Sobótką przejął król Czech Wacław IV. Nadał on Sobótce prawa miejskie w 1399 r., zgodę na budowę murów, wież oraz fosy [4, s. 39]. Miasto z tych ostatnich przywilejów nie skorzystało [2, s. 104]. Powstały natomiast różne instytucje miejskie, np. cechy, waga wzmiankowana w 1473 r., ratusz w 1483 r. i ławy szewskie [3, s. 494], [4, s. 42], [9, s. 27].

### ***Badania archeologiczno-architektoniczne***

Ratownicze badania archeologiczne na terenie Sobótki przeprowadzono przy okazji drobnych inwestycji związanych z rozwojem infrastruktury technicznej. Ze względu na peryferyjną lokalizację, poza obszarem najstarszej części miasta, nie wnosily istotnych danych<sup>2</sup>, dlatego obecne rozważania oparte są głównie na informacjach publikowanych.

Jedną z najistotniejszych kwestii w studiach nad rozplanowaniem Sobótki jest ustalenie początków budowy kościoła parafialnego. Nie jest znany akt fundacyjny tej świątyni, a pierwszy dokument, w którym się ją wzmiankuje, to wspomniana już bulla papieża Innocentego IV [13, s. 17]. Jerzy Hawrot i Karol Maleczyński w latach 1948–1949 przeprowadzili badania archeologiczno-architektoniczne w zbarokizowanym w 1739 r. kościele św. Jakuba [za: 13, s. 18–21]. Podczas prac w jego obecnym wnętrzu odkryto fundamenty kościoła romańskiego i późniejszego gotyckiego.

Z pierwszego kościoła przetrwały relikty umożliwiające rekonstrukcję jego planu (il. 3f) oraz kilkanaście detali architektonicznych. Ich analiza prowadziła badaczy do przyjęcia różnych dat początków kościoła: 1180–1210 r. [2, s. 101, 102], 1200 r. [13, s. 23, 37], drugie dziesięciolecie XIII w. [2, s. 102], lata 1220–1230 i nieco później<sup>3</sup> [14, s. 162]. Najnowsze badania<sup>4</sup> skłaniają do przypuszczenia, że jego budowę rozpoczęto po 1215 r. (początek reformy parafialnej). Przy obecnym stanie wiedzy nie można więc jednoznacznie określić, czy wytyczenie regularnego układu przestrzennego miejscowości oraz budowa kościoła

ments, the land of Świdnica along with Sobótka was taken over by King of Wacław IV of Bohemia. He granted town privileges to Sobótka in 1399, he gave consent for the construction of walls, towers and a moat [4, p. 39]. The town did not take advantage of these last privileges [2, p. 104]. However, various town institutions were founded, for example, crafts, the weight mentioned in 1473, a town hall in 1483 and shoemaker's benches [3, p. 494], [4, p. 42], [9, p. 27].

### ***Archaeological and architectural research***

The rescue archaeological research in the area of Sobótka was carried out on the occasion of small investments related to the development of technical infrastructure. Due to the peripheral location, outside the area of the oldest part of the town, it did not provide any relevant data<sup>2</sup>, therefore the current considerations are based mainly on the information published.

One of the most important issues in studying Sobótka's layout is to determine the beginnings of the construction of the parish church. The foundation act of this church is not known and the first document in which it is mentioned is the aforementioned papal bull of Pope Innocent IV [13, p. 17]. Jerzy Hawrot and Karol Maleczyński in the years 1948–1949 carried out archaeological and architectural research in St James' Church [from: 13, pp. 18–21]. During the work the foundations of the Romanesque and later Gothic church were discovered in its present interior.

The relics enabling the reconstruction of its plan were preserved from the first church (Fig. 3f) and as well as several architectural details. Their analysis led the researchers to accept different dates of the church's beginnings, i.e. 1180–1210 [2, pp. 101, 102], 1200 [13, pp. 23, 37], the 2<sup>nd</sup> decade of the 13<sup>th</sup> century [2, p. 102], the years 1220–1230 and a little later<sup>3</sup> [14, p. 162]. The latest studies<sup>4</sup> suggest that its construction began after 1215 (the beginning of the parish reform). At the current state of knowledge, it cannot be unambiguously determined whether the delineation of the spatial layout of the town and the construction of the church took place before Teutonic rights were granted in 1221. The construction of the stone church in Sobótka so early indicated considerable significance of this object.

The Gothic St Anna's Church from the 14<sup>th</sup> century (extended in the 15<sup>th</sup> century) was constructed outside the original boundaries of Sobótka and at the place where there was a road leading to its centre from the route between Wrocław and Świdnica (Fig. 3h). Thus, it was situated behind the old gate of Świdnica. Initially, there were pilgrimages to the statue of Saint Anna which was famous for miracles [13, p. 26]. It was also a burial church; nearby

<sup>2</sup> Informacja od dyrektora Muzeum Ślązkańskiego Wojciecha Fabisiaka, któremu jednocześnie składam podziękowania za życzliwą pomoc m.in. w gromadzeniu potrzebnego materiału.

<sup>3</sup> Datowanie dotyczące detali architektonicznych.

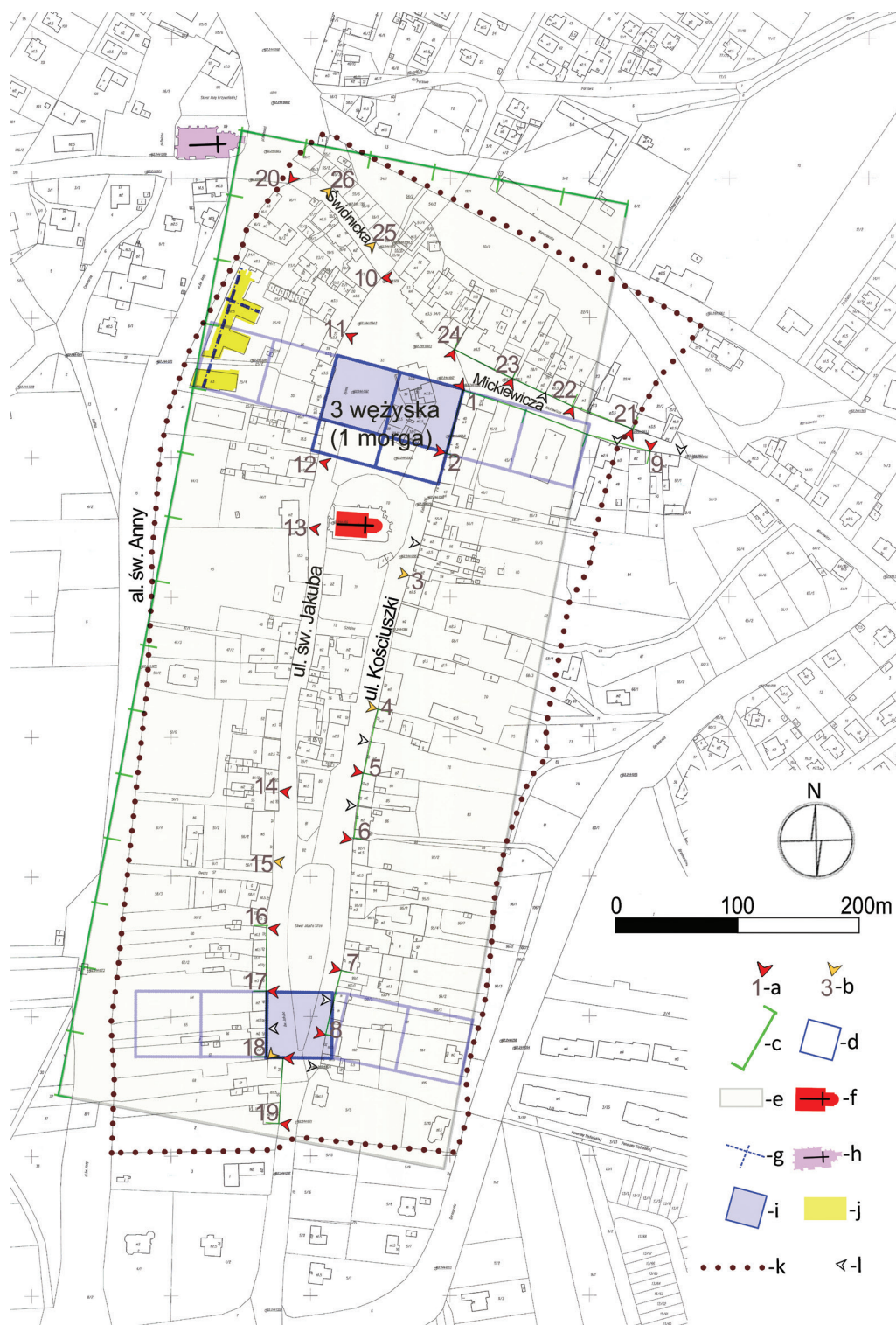
<sup>4</sup> Przeprowadzone w 2013 r. przez Ronalda Mruczka. W badaniach wzięto pod uwagę typ układu przestrzennego kościoła, technikę budowy murów oraz ówczesną sytuację polityczno-ekonomiczną.

<sup>2</sup> Information from the director of the Ślązkańskie Museum, Wojciech Fabisiak, whom I would like to thank for his kind help in gathering the necessary material.

<sup>3</sup> Dating regarding architectural details.

<sup>4</sup> Carried out by Ronald Mruczek in 2013. The research took into account the type of the spatial layout of the church, the technique of constructing the walls and the then political and economic situation.





Il. 3. Rekonstrukcja rozmiernienia lokacyjnej Sobótki (na podkładzie mapy ewidencyjnej z 2013 r.): a) punkty, w których różnica pomiędzy granicą rekonstruowaną a współczesną nie przekracza 5 stóp (1,57 m – gdzie 1 stopa 0,314 m), b) punkty, w których różnica pomiędzy granicą rekonstruowaną a współczesnymi nie przekracza 10 stóp (3,14 m), c) odcinek o długości 1 sznura (4,71 m), d) powierzchnia wężyska (150 × 150 stóp), e) powierzchnia łańu flamandzkiego (6 × 15 sznurów), f) zarys romańskiego kościoła św. Jakuba, g) linia zabudowy i granica (XV–pocz. XX w.) potwierdzona podczas badań z 2000 r., h) kościół św. Anny, i) wężysko wpisane we współczesne granice Rynku i przy zbiegu ul. św. Jakuba i Kościuszki, j) obszar badań z 2000 r., k) linia wzdłuż współczesnych granic działek, l) punkt zbieżny z granicą połowy sznura (oprac. W. Nowaczyk, M. Krzywka)

Fig. 3. Reconstruction of location Sobótka measurement (on the basis of the cadastral map of 2013): a) points where the difference between the reconstructed and contemporary boundary does not exceed 5 feet (1.57 m – where one foot is 0.314 m), b) points where the difference between the reconstructed and modern boundary does not exceed 10 feet (3.14 m), c) one cord section (4.71 m), d) area of wężysko (150 × 150 feet), e) area of Flemish lan (6 × 15 sznur), f) outline of the Romanesque St James' Church, g) development line and boundary (15<sup>th</sup> century, the beginning of 20<sup>th</sup> century) confirmed during the research from 2000, h) St. Anna's Church, i) wężysko in the present boundaries of the Market Square and at the junction of Św. Jakuba and Kościuszki Streets, j) area of research from 2000, k) line along the present boundaries of plots, l) a point coincident with the boundary of the half of sznur (by W. Nowaczyk, M. Krzywka)

nastąpiły przed nadaniem prawa niemieckiego w 1221 r. Powstanie w Sobótce tak wcześnie murowanego kościoła wskazuje na ważną pozycję i znaczenie tego ośrodka.

Gotycki kościół pw. św. Anny z XIV w. (rozbudowany w XV w.) wzniesiono poza pierwotnymi granicami Sobótki, w miejscu gdzie na szlaku z Wrocławia do Świdnicy odchodziła droga prowadząca do jej centrum (il. 3h). Znajdował się więc za dawną bramą Świdnicką. Początkowo pielgrzymowano do znajdującej się tam i słynącej z cudów figurki św. Anny [13, s. 26]. Był to również kościół pochówkowy; obok niego znajdował się rozległy cmentarz. Pełnił funkcję pomocniczą w stosunku do kościoła parafialnego [3, s. 495].

W 2000 r. odbyły się badania archeologiczno-architektoniczne dawnego folwarku przy al. św. Anny, nieistniejącego od 1966 r. Zachodnią jego granicę, zbliżoną do przypuszczalnej zachodniej granicy wytyczonej w XIII w., stanowiła obecna al. św. Anny (przedwojenna Promenade; Durchgange Strasse). W sumie przebadano 15,73 ara, czyli 20% powierzchni folwarku (ryc. 3j) [15].

Najstarszy horyzont osadniczy powiązано z późnym średniowieczem, ze względu na przewagę ceramiki z XV w. Sporadycznie odnajdywana ceramika z XIII i XIV w. nie była bezpośrednio związana z tą fazą osadnictwa, lecz łączyła się z wcześniejszym rolniczym użytkowaniem tego terenu [15, s. 374–375, 383]. Badania wykazały, że domy mieszkalne w zachodniej części Sobótki zaczęły pojawiać się dopiero w XV w., co można wiązać z rozbudową pobliskiego kościoła św. Anny i wzrostem znaczenia prowadzących do niego dróg. Wpłynąć na to mógł też bardziej dynamiczny rozwój miejscowości po nadaniu jej praw miejskich. Już z samego usytuowania zabudowy można wnioskować, że kształtowanie się związanych z nią działek nastąpiło wskutek wtórnego podziału pierwotnego rozmierzenia. Do początków XVIII w. dominowała tutaj konstrukcja ryglowa na podmurówkach kamiennych.

### *Średniowieczne miary długości na Śląsku i rozwój planów miast*

Rozplanowanie miast na Śląsku w ciągu wieków ulegało przeobrażeniom, jednakże ich podstawowe typy przestrzenne wywodzą się z XIII w., kiedy to nastąpił ich zasadniczy rozwój [16, s. 7–9, ryc. 1]. Wśród najstarszych założeń miejskich występowały ośrodki z tzw. rynkiem ulicznym (zwanym też Strassenmarkt) [17, s. 230, 240]<sup>5</sup>. We wczesnomiejskim Wrocławiu w XII w. taką funkcję pełnił prawdopodobnie trakt biegnący w miejscu obecnej ul. Piaskowej, w rejonie obecnego placu Nowy Targ [3, s. 568]. Już Henryk Münch dostrzegł, że w przypadku targów wzmiankowanych w XII-wiecznych źródłach pisanych, przy których funkcjonowały romańskie kościoły, plac targowy miał wydłużoną formę i był powiązany z siecią dróg lokalnych [18, s. 358]. Przybierał on wówczas kształt wrzecionowaty, czego przykładem Środa Śląska [3, s. 517–523], [18, s. 364, ryc. 3], [19, Fig. 1].

<sup>5</sup> W niemieckim Friedbergu około 1200 r. taki rynek ulicowy miał prawie 700 m długości i 40 m szerokości [17, s. 240].

there was a large cemetery. It performed an auxiliary function in relation to the parish church [3, p. 495].

In 2000, archaeological and architectural studies on the former grange at St Anna's Alley, which has not existed since 1966, took place. Its western border, similar to the supposed western border which was designated in the 13<sup>th</sup> century, was the current St Anna's Alley (pre-war Promenade; Durchgange Strasse). A total of 15.73 ares of land was researched, i.e. 20% of the area of the grange (Fig. 3j) [15].

The oldest settlement horizon was connected with the late Middle Ages due to the predominance of pottery from the 15<sup>th</sup> century. The sporadically found pottery from the 13<sup>th</sup> and 14<sup>th</sup> centuries was not directly related to this settlement phase but was connected with earlier agricultural use of this terrain [15, pp. 374–375, 383]. Studies showed that residential houses in the western part of Sobótka started to appear only in the 15<sup>th</sup> century, which can be associated with the development of the nearby St Anna's Church and the increase in the importance of roads leading to it. This situation could have also been influenced by the more dynamic development of the town after it was granted town privileges. Already from the very situation of the buildings it can be concluded that the development of the related plots of land took place as a result of the secondary division of the original layout. Until the beginning of the 18<sup>th</sup> century, a timber framing structure on stone foundations predominated here.

### *Medieval length measures in Silesia and the development of city plans*

The layout of towns in Silesia underwent transformations over the centuries, however, their basic spatial types date back to the 13<sup>th</sup> century, when their essential development took place [16, pp. 7–9, Fig. 1]. Among the oldest town foundations, there were centres with the so-called street market (also called Strassenmarkt) [17, pp. 230, 240]<sup>5</sup>. In Wrocław, in the early 12<sup>th</sup> century, such a function was probably performed by the road running at the current Piaskowa Street, in the area which is now known as Nowy Targ Square [3, p. 568]. Henryk Münch already noticed that in the case of the marketplaces mentioned in the 12<sup>th</sup> century written sources, where the Romanesque churches functioned, the market square had an extended form and was connected with the network of local roads [18, p. 358]. At that time, it had a spindle shape, as exemplified by Środa Śląska [3, pp. 517–523], [18, pp. 364, Fig. 3], [19, Fig. 1]. Such layouts, as well as marketplaces on plans similar to the extended triangle, are also known from the area of Slovakia, for example, Košice (town privileges from 1249), Trnava (town privileges since 1238) [20, p. 266, Fig. 1 and Fig. 2] and, for example, Telč in Moravia or Waidhofen in Lower Austria. They also occurred in the Kingdom of Bohemia and Lower Bavaria [21, p. 201, 202, ft. 80, Fig. II]. There was no developed street network in them, but only a square surrounded by

<sup>5</sup> In Friedberg in Germany, around 1200, such street market was almost 700 m long and 40 m wide [17, p. 240].



Takie układy, a także targi na planach zbliżonych do wydłużonego trójkąta znane są też z terenu Słowacji, przykładem Košice (prawa miejskie z 1249 r.), Trnava (prawa miejskie od 1238 r.) [20, s. 266, ryc. 1 i 2] oraz np. Telč na Morawach czy Waidhofen w Dolnej Austrii. Występowały one także w Czechach i Dolnej Bawarii [21, s. 201, 202, przyp. 80, ryc. II]. Nie było w nich rozwiniętej sieci ulicznej, jedynie plac otoczony parcelami i obudowany domami oraz kościoł [18, s. 358]. W kolejnych etapach plac targowy zbliżał się swym kształtem do wydłużonego prostokąta umiejscowionego pomiędzy dwiema ulicami, które zbiegały się przy bramach miejskich [17, s. 230]. Ulice te mogły również kierować się ku odrębnym bramom. Przykładami założeń z wydłużonym rynkiem są m.in. Lwówek (1217–1233) [3, s. 392, 393], Nowogrodziec [18, s. 366, ryc. 8] i Złotoryja [3, s. 601–607].

Wraz ze wzrostem liczby lokacji i zdobywanym przez mierniczych doświadczeniem plany miast były dopracowywane. Najbardziej rozpowszechniony stał się układ szachownicowo-blokowy, w którym z narożników placu rynkowego wychodziło osiem ulic (w każdym po dwie, skierowane pod kątem prostym). Rzadziej stosowano plan krzyża z dodatkowymi czterema drogami rozpoczynającymi swój bieg ze środka pierzei przyrynkowych [11, s. 207]. Miasta powstałe w 2. połowie XIII w. częściej miały regularny układ przestrzenny z prostokątnym rynkiem wielkości  $2 \times 3$  sznury, a niekiedy nawet kwadratowym, i zbliżone do kwadratu bloki zabudowy mieszkaniowej.

By zgłębić zasady rozplanowania średniowiecznych osiedli, należy poznać jednostki miar stosowane ówczesnie na danym terenie. Badaniami staropolskich miar zajął się Edward Stamm już w okresie międzywojennym [22]. W przypadku Śląska wskazał on dwie długości stopy stosowane w XIII w.: 31,3 cm i 28,8 cm [za: 23, s. 69]. Długość pierwszej wylicza się z jednostki miary zwanej *virga regalis* lub prętem flamandzkim (4,7 m), a pochodzącej jeszcze z czasów Karola Wielkiego. Stopa o długości 31,3 cm (w ziemi chełmińskiej nazywana reńską) stanowiła 1/15 pręta. Stamm podał dokładne wyliczenia dla stopy reńskiej wynoszącej: 31,38535 cm i *virga virgalis*: 4,7078 m [22, s. 13]. Dwie stopy składały się na miarę zwaną łokciem, początkowo używaną głównie w budownictwie i kupiectwie [22, s. 45].

Długość pręta, a w związku z tym łokieć i stopa, z biegiem czasu uległy skróceniu [16, s. 13], [22, s. 22]. Łokieć (zwany chełmińskim lub wrocławskim) po zmianie wynosił 57,6 cm [22, s. 13, 21], stopa 28,8 cm, natomiast pręt 4,32 m. Podobnie sznur zmniejszył się z 47,1 m do 43,2 m. Na podstawie zapisu z około 1530 r. w *Liber Magnus* Wrocławia wiadomo, że 7,5 łokci (15 stóp) długości tworzyło pręt (*rutte*); 10 prętów (*ruttin*) szerokości i 30 długości morgę, zaś 30 morgów składało się na łan (*hube*) [za: 22, s. 47]. Jest to opis podziału małego łanu flamandzkiego zwanego w średniowieczu włóką chełmińską lub łanem śląskim (średzkim). Łan liczony według krótszych miar miał o 1/5 mniejszą powierzchnię w stosunku do poprzedniego. Geneza tego zjawiska nie jest do końca wyjaśniona. Użycie krótszej stopy wiązałoby się z drugim etapem zakładania miast na Śląsku, kiedy operowano działką budowlaną o szerokości zmniejszonej

plots of land and enclosed with houses and a church [18, p. 358]. In subsequent stages, the marketplace in its shape became similar to an elongated rectangle located between two streets that converged at city gates [17, p. 230]. These streets could have also led towards separate gates. Examples of layouts with an extended market square include Lwówek (1217–1233) [3, pp. 392, 393], Nowogrodziec [18, p. 366, Fig. 8] and Złotoryja [3, pp. 601–607].

Along with the increase in the number of locations and the experience gained by surveyors, the city plans were refined. The most common was a chess-block layout, in which eight streets ran from the corners of the market square (two in each, directed at right angles). The cross plan with additional four routes starting from the centre of the nearby market square frontages was used less frequently [11, p. 207]. Towns which were founded in the 2<sup>nd</sup> half of the 13<sup>th</sup> century more often had a regular spatial layout with a rectangular market square of  $2 \times 3$  sznur (one cord was 150 feet), and sometimes even square and square-like blocks of housing development.

In order to explore the principles of planning medieval settlements, we must get to know the units of measurement used in a given area at that time. Edward Stamm dealt with the old Polish measures already in the interwar period [22]. In the case of Silesia, he pointed out to two foot lengths used in the 13<sup>th</sup> century, i.e. 31.3 cm and 28.8 cm [after: 23, p. 69]. The length of the first one is calculated from the measure unit called the *virga regalis* or the Flemish bar (4.7 m), which still came from the times of Charles the Great. The 31.3 cm foot (in the Chełmno region called Rhenish) was 1/15 of the bar. Stamm gave precise calculations for the Rhenish foot which was 31.38535 cm and *virga virgalis*, i.e. 4.7078 m [22, p. 13]. Two feet formed a measure called the ell which was initially used mainly in construction and trading [22, p. 45].

The length of the bar, and therefore the ell and foot, was reduced over time [16, p. 13], [22, p. 22]. The ell (called chełmiński or wrocławski) after the change was 57.6 cm [22, pp. 13, 21], foot 28.8 cm, whereas the bar 4.32 m. Similarly, the cord (150 feet) was reduced from 47.1 m to 43.2 m. On the basis of the record in *Liber Magnus* of Wrocław from around 1530, it is known that 7.5 ell (15 feet) in length formed a bar (*rutte*); 10 bars (*ruttin*) in width and 30 lengths formed a morgen, whereas 30 morgens formed one lan (*hube*) [after: 22, p. 47]. This is a description of the division of a small Flemish lan which was called by Chełmiński volok or Silesian lan (średzki) in the Middle Ages. A lan which was calculated according to shorter measures had 1/5 smaller area in relation to the previous one. The genesis of this phenomenon is not fully explained. The use of a shorter foot would be connected with the second stage of founding towns in Silesia, when a construction plot of land with a width reduced from 60 to 50 feet and a smaller building block was used [24, pp. 125–129]. In Świdnica, 28.8 cm long feet were used already in the 1240s. It was, so far, the first confirmed use of this type, both in Silesia and the Teutonic state [21, p. 24, ft. 12]. The result of the researchers' work was the fact that, among other things, the boundary between the two stages of plot subdivision in Silesia took

z 60 do 50 stóp i mniejszym blokiem budowlanym [24, s. 125–129]. W Świdnicy stopy o długości 28,8 cm użyto już w latach 40. XIII w. Było to, jak dotąd, pierwsze potwierdzone jej użycie, zarówno na terenie Śląska, jak i państwa krzyżackiego [21, s. 24, przyp. 12]. Wynikiem prac badaczy było m.in. ustalenie, że granica między dwoma etapami parcelacji na Śląsku przypada na lata 1241–1250 [11, s. 210]. Przykładami wczesnych lokacji targowo-miejskich są Złotoryja (*Aureum*) z 1211 r., Lwówek – lokowany przed 1233 r., Środa Śląska (*Novum Forum*) przed 1233 oraz zapewne Wrocław lewobrzeżny z 1. tercji XIII w. Pierwsze trzy wymienione założenia miały wydłużony rynek i bloki zabudowy [11, s. 210–212].

Miarą stosowaną do wytyczania pola był sznur (*funis*) długości 10 prętów [22, s. 41, 42]. Dziesięć prętów stanowiło sznur miernicki, inaczej wężyisko. Wężyskiem nazywano również powierzchnię kwadratu o boku długości 10 prętów, czyli 100 prętów kwadratowych. Morga dzieliła się na 3 wężyska [16, s. 13, ryc. 2], [22, s. 13, 42].

### ***Metrológiczna analiza centrum Sobótka. Próba odtworzenia średniowiecznej parcelacji***

Na rozplanowanie Sobótka miało wpływ ukształtowanie terenu, który jest nieco pofałdowany i opada w kierunku północno-wschodnim. Część południowo-zachodnia położona jest około 205 m n.p.m., natomiast północno-wschodnia około 171 m n.p.m. Najstarsza część założenia tworzy wydłużony prostokąt rozciągnięty w osi północ-południe [2, s. 90, 91, ryc. 3]. W części północnej teren gwałtownie się obniża, wyznaczając granicę zasiedlonego obszaru. Na północnym krańcu terasy leży blok zabudowy sąsiadujący z rynkiem, zniekształcony nieco przez drogę biegnącą ze wschodu na zachód (szlak Strzelin–Świdnica). Droga ta (obecna ul. A. Mickiewicza i Świdnicka) poniżej Rynku skręca nieco w kierunku północnym, ku kościołowi św. Anny położonemu poza granicami osiedla. Tam szlaki się rozwidlają. Jednym można kontynuować podróż na północ w stronę Wrocławia lub dalej kierować się na zachód do Świdnicy (ul. Świdnicka). Trasa wschód–zachód łączy się z ulicami biegnącymi na południe wzdłuż wschodniej krawędzi Rynku (ul. T. Kościuszki) i zachodniej (ul. św. Jakuba). Te zaś wydzielają w środku miejscowości podłużny pas i po mniej więcej 530 m łączą się i biegną wspólnie w kierunku Dzierżoniowa. Drogi te tworzą szkielet miasta. Wydłużony trójkątny pas pomiędzy „południkowymi” ulicami: św. Jakuba i Kościuszki stanowił pierwotnie miejsce targowe [1, s. 58], [13, s. 24]. Na jego północnym krańcu w 1. połowie XIII w. utworzono rynek (na co wskazują przypuszczalny czas budowy kościoła św. Jakuba i jednostki miary użyte podczas parcelacji). Część południowa z biegiem czasu została zabudowana i poprzedzielana uliczkami. Plac rynkowy zlokalizowano więc przy skrzyżowaniu dwóch traktów (Dzierżoniów–Wrocław i Strzelin–Świdnica). Wydłużony kształt miejscowości i jej placu targowego zdaje się wskazywać na początkową przewagę szlaku północ-południe, czyli spod góry Ślęży do Wrocławia, choć niektórzy badacze, jak np. Bimler, podkreślali znaczenie szlaku równoleżnikowego Strzelin–Świdnica [1, s. 58–61].

place in the years 1241–1250 [11, p. 210]. The examples of early fair marketplaces and town locations are Złotoryja (*Aureum*) from 1211, Lwówek – located before 1233, Środa Śląska (*Novum Forum*) before 1233 and probably left-bank Wrocław from the 1<sup>st</sup> half of the 13<sup>th</sup> century. The first three mentioned layouts had an extended market square and block developments [11, pp. 210–212].

The measure used to delineate the field was cord (*funis*) of 10 bars length [22, pp. 41, 42]. Ten bars constituted measuring cord also called “wężysko”. The square area with the side of the length of 10 bars was also called wężysko, i.e. 100 square bars. A morgen was divided into 3 wężyska [16, p. 13, Fig. 2], [22, pp. 13, 42].

### ***A metrological analysis of the centre of Sobótka. An attempt at reconstructing the medieval subdivision***

Topographical relief, which is slightly undulating and falls towards the north-eastern direction, had an influence on the layout of Sobótka. The south-western part is situated about 205 m above sea level, whereas the north-eastern part is around 171 m above sea level. The oldest part of the layout is formed as an elongated rectangle extended in the north-south axis [2, pp. 90, 91, Fig. 3]. In the northern part, the area dramatically lowers, defining the boundary of the settled area. At the northern end of the terrace there is a development block adjacent to the market square and slightly distorted by the road running from the east to the west (the Strzelin–Świdnica road). This road (now A. Mickiewicza Street and Świdnicka Street) below the Market Square turns slightly to the north towards St Anna’s Church which was situated outside the boundaries of the settlement. There the routes fork. The journey can be continued along the first one to the north towards Wrocław or can be continued to the west towards Świdnica (Świdnicka Street). The east-west route is connected with the streets running to the south along the eastern edge of the Market Square (T. Kościuszki Street) and western (Św. Jakuba Street). These, in turn, designate a longitudinal belt in the middle of the town and after about 530 m they join and run together in the direction of Dzierżoniów. These roads form the structure of the town. An elongated triangular belt between the “meridian” streets, i.e. Św. Jakuba and Kościuszki Streets was originally a market place [1, p. 58], [13, p. 24]. At its northern end, in the 1<sup>st</sup> half of the 13<sup>th</sup> century, a market square was formed (as indicated by the supposed time of the construction of St James’ Church and the units of measurement used during the subdivision). Over time, the southern part was developed and separated by streets. The market square was situated at the intersection of two routes (Dzierżoniów–Wrocław and Strzelin–Świdnica). The elongated shape of the town and its marketplaces square seems to indicate the initial advantage of the north-south route, i.e. from Ślęza Mountain to Wrocław, although some researchers such as Bimler emphasized the significance of the latitudinal route Strzelin–Świdnica [1, pp. 58–61].

The attempt at reconstructing the original Sobótka’s layout presented below (Fig. 3 and 4, Table 1) was made

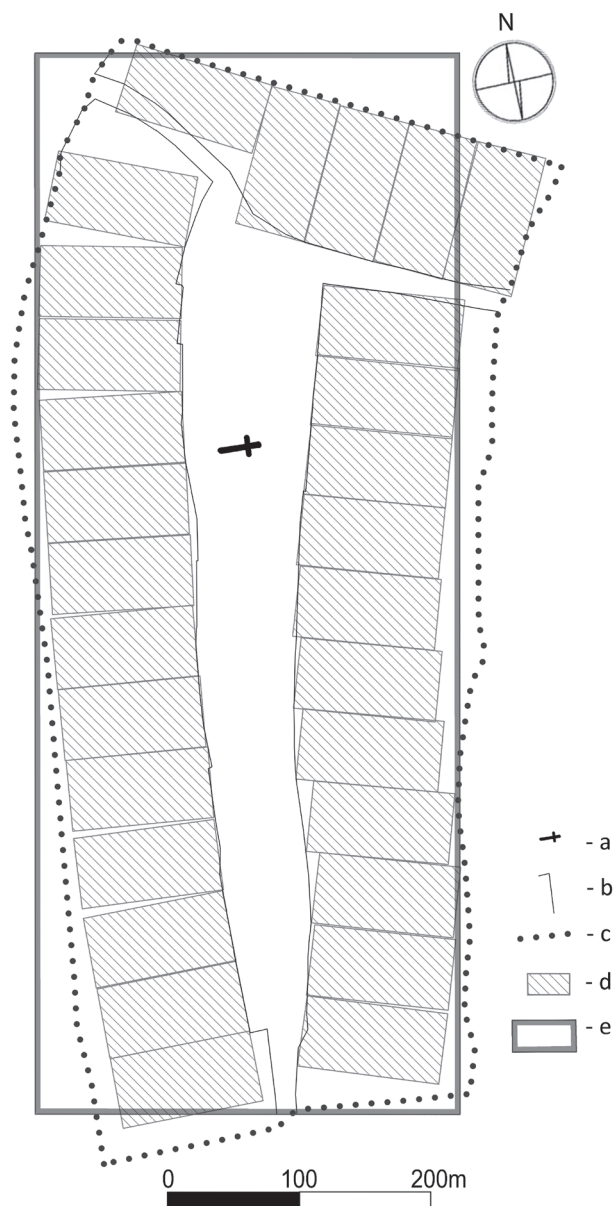


Podjęta poniżej próba rekonstrukcji pierwotnego rozplanowania Sobótki (il. 3 i 4, tab. 1) została wykonana na podstawie średniowiecznych jednostek miar stosowanych na Śląsku w 1. połowie XIII w. i analizie wymiarów najstarszej części założenia. Istotny stał się problem określenia przypuszczalnych granic pierwotnych działek, oznaczenie ich długości i szerokości. Podstawowa analiza rozplanowania została podjęta w oparciu o współczesną mapę ewidencyjną<sup>6</sup> w skali 1:1000. Podane wartości w tabeli należy więc traktować jako tylko przybliżone do rzeczywistych (tab. 1). Jedynie jako uzupełnienie potraktowano mapę z lat 30. XX w.<sup>7</sup> Została wykonana w skali zbliżonej do 1:2000. Po odpowiednim przeskalowaniu i próbie nałożenia tych map (współczesnej i przedwojennej) na siebie uwidoczniły się duże nieścisłości m.in. w przebiegu i szerokości ulic. Rozważania rozpoczęto od próby wpisania najstarszej części Sobótki w obszar 1 łańca flamandzkiego. Udało się go wyznaczyć jako prostokąt o długości 15 sznurów i szerokości 6 sznurów. Niestety, moduły sznurów na obrzeżu rozplanowania pokrywają się z nielicznymi granicami działek, a jedynie na obszarze obecnego Rynku można wpisać dwa węzyska pomiędzy jego pierzeją wschodnią i zachodnią. Jak wynika m.in. z przedwojennych zdjęć, planu z lat 30. czy nawet ryciny Wernera, w narożu ul. Mickiewicza i Kościuszki nie było cofniętej jak obecnie linii zabudowy (boczna fasada budynku przy ul. Mickiewicza 2). Pierwotny jej przebieg pokrywa się z wschodnim bokiem rozrysowanego węzyska (przyległego do ul. Kościuszki).

Nieregularność rozplanowania Sobótki wynika z ukształtowania terenu, lecz zarazem zdaje się wskazywać na jej wczesną genezę. Takie deformacje najczęściej interpretuje się jako dowód przedlokacyjnej historii założenia. Mogło się ono zacząć rozwijać wskutek „przyciągnięcia” zabudowy poprzez targ znajdujący się na szlaku handlowym [24, s. 59]. Zbliżone problemy w interpretacji braku ściśle geometrycznego założenia dotyczą też np. wspomnianej już Świdnicy [21, s. 24, 25]. W przypadku Sobótki decydujące znaczenie zdają się mieć jednak różnice w poziomie terenu. Przy łagodnie przebiegającej ul. Kościuszki linia zabudowy jest bardziej wyrównana. Przy ul. św. Jakuba, gdzie zmiany poziomu wysokości następują gwałtowniej, występują większe odchylenia w jej przebiegu.

Podstawowa zastosowana jednostka pomiaru uwidoczniła się podczas analiz pierzei głównych bloków zabudowy wiązanych ze średniowieczną Sobótką. Użyto sznura mierniczego o wartości odpowiadającej 47,1 m. Pas zabudowy między ul. św. Jakuba i Kościuszki nie wykazywał jednak ścisłych zależności między rozmiarem węzyskiem czy sznurem. Zabudowania w tym miejscu zaczęły powstawać zapewne później niż sam kościół czy budynki przy trakcie Świdnica–Strzelin, wzdłuż pierzei zachodniej obecnej ul. św. Jakuba i wschodniej ul. Kościuszki.

Łączna długość mierzonych odcinków frontowych miała wartość zbliżoną do 30 sznurów (il. 4). Udało się



Il. 4. Sobótka. Schemat pierwotnej parcelacji:

- a) położenie romańskiego kościoła św. Jakuba, b) zarys współczesnej linii zabudowy, c) linia wzdłuż współczesnych granic działek,
- d) parcela o wymiarach  $150 \times 300$  stóp (stopa 0,314 m), e) powierzchnia łańca flamandzkiego ( $6 \times 15$  sznurów) (oprac. W. Nowaczyk)

Fig. 4. Scheme of the original subdivision:

- a) Romanesque St James' Church location, b) outline of the present line of buildings, c) line along the present boundaries of plots,
- d)  $150 \times 300$  feet plot of land (foot 0.314 m), e) Flemish lan area ( $6 \times 15$  sznur) (by W. Nowaczyk)

on the basis of medieval units of measurement used in Silesia in the 1<sup>st</sup> half of the 13<sup>th</sup> century and the analysis of the dimensions of the oldest part of the layout. The problem of designating the assumed boundaries of the original plots of land as well as marking their length and width, became really significant. The basic analysis of the layout was made on the basis of a modern cadastral map<sup>6</sup>

<sup>6</sup> Wydana 30 lipca 2013 r. przez Powiatowy Zakład Katastralny we Wrocławiu, przy ul. T. Kościuszki 131.

<sup>7</sup> Udośćpionna przez Wojciecha Fabisiaka.

<sup>6</sup> Issued on July 30, 2013 by the Poviast Cadastral Institute in Wrocław, at 131 T. Kościuszki Street.

Tabela 1. Sobótka. Wyszukane grupy sąsiadujących, mierzonych odcinków (szerokości fasad kamienic, dróg, frontów działek) w stopach (0,314 m), zbliżone do długości sznura (1 sznur = 150 stóp = 47,1 m) lub jego wielokrotności  
 Table 1. Sobótka. Selected groups of neighbouring measured sections (widths of facades, tenement houses, roads, plot fronts) in feet (0.314 m), similar to the length of sznur (1 sznur = 150 feet = 47.1 m) or its multiples

Lp. No.	Odcinek/adres Section/address	Szerokość w metrach Width [m]	Szerokość w stopach Width in feet	Punkt końcowy odcinka (il. 3) End point of a section (Fig. 3)	Suma sąsiednich odcinków w stopach The sum of adjacent sections in feet
1	Punkt styczni przedłużenia pierzei wzdłuż ulic Mickiewicza i Kościuszki <i>The tangent point of the extension of frontage along Mickiewicz and Kościuszki Streets</i>			1	
2	Mickiewicza 2/ Kościuszki 1– Kościuszki 3	47,3	151	2	
3	Kościuszki 5–19	91,7	292	3	
4	Kościuszki 21 – dz. 68/1/plot 68/1	53,8	171	4	607
5	dz. 70/plot 70 Kościuszki 25	45,1	144		
6	Kościuszki 27–29	47,5	151	5	302
7	Kościuszki 31 – dz. 87/plot 87	47,3	151	6	
8	Kościuszki 37–41	42,8	136	7	304
9	Kościuszki 43–47	52,7	168		
10	dz. 99/1/plot 99/1 – niezabudowany front dz. 102 – undeveloped front of plot at 102	47,7	152	8	
11	pkt. 1 – dz. 49/plot 49 (ul. Mickiewicza)	140,6	448	9	
12	Mickiewicza 12–14	22	44		
13	NE krawędź posesji Rynek 8 <i>NE edge of Rynek 8 plot</i>			10	
14	Rynek 8–6	47,6	152	11	
15	Rynek 5 – niezabudowany front dz. 43 – undeveloped front of plot at 43	95,7	305	12	608
16	św. Jakuba 6 – niezabudowany front dz. 43/1 <i>undeveloped front of plot at 43/1</i>	47,3	151	13	
17	św. Jakuba 10–16	98,2	313		610
18	św. Jakuba 18–26	93,4	297	14	

19	św. Jakuba 28 – niezabudowany front dz. 56/2 – undeveloped front of plot at 56/2	49,5	158	15	
20	dz./plot 56/1 – św. Jakuba 36	48,3	154	16	
21	św. Jakuba 38 – niezabudowany front dz. 64 – undeveloped front of plot at 64	45,7	146	17	300
22	św. Jakuba 46–52	49,3	157	18	
23	św. Jakuba 54–58	47	150	19	307
24	pkt 10 – Świdnicka 1a	50,5	161		
25	dz. 18/2/plot at 18/2 – niezabudowany front dz. 16/4 cz. W undeveloped front of plot at 16/4 p. W	46,8	149	20	310
26	Mickiewicza 25–21	29,5	94	21	
27	Mickiewicza 19–13	45,8	146	22	
28	Mickiewicza 11 – dz. 22/5 (przejazd) – plot 22/5 (passage)	48,3	154	23	447
29	Mickiewicza 3–1	46,4	148	24	
30	Rynek 11 – dz. 55/9/plot 55/9 (przy Świdnickiej)	91,9	293	25	
31	dz. 55/8–55/4 plot 55/8–55/4 (przy Świdnickiej)	50	159	26	452
32	dz. 55/3–48/2 plot 55/3–48/2 (przy Świdnickiej)	35	111		

in the scale 1:1000. The given values in the table should therefore be treated as only approximate to the real ones (Table 1). Only the map from the 1930s was treated as a supplement<sup>7</sup>. It was made on a scale close to 1: 2000. After proper scaling and attempts at putting these maps (modern and pre-war) on each other, large inaccuracies were revealed, for example, in the run and width of streets. The considerations began with an attempt at entering the oldest part of Sobótka into the area of one Flemish lan. It was possible to designate it as a rectangle with a length of 15 cords and a width of 6 cords. Unfortunately, the modules of cord on the outskirts of the layout coincide with the few boundaries of the plots of land and only in the area of the present Market Square can we notice two wężyska between its eastern and western frontage. As it results from pre-war photographs, a plan from the 1930s or even Wernher's drawings, in the corner of Mickiewicza and Kościuszki Streets there was no backward development line as today (the side facade of the building at 2 Mickiewicza Street). Its original run coincides with the eastern side of the drawn wężysko (adjacent to Kościuszki Street).

<sup>7</sup> Provided by Wojciech Fabisiak.

wyznaczyć 26 punktów zbieżnych do zakładanego rozmiaru z 1. połowy XIII w. (il. 3, tab. 1), gdzie różnica między obecną granicą budynku, działki czy drogi nie przekraczała 10 stóp (3,14 m). W tym aż w 21 punktach różnica ta nie jest większa niż 5 stóp (1,57 m). W granice te dobrze wpisują się najstarsze budynki wiążące się z konwentem augustianów (ich północne granice). To dawna plebania (tab. 1: 17) przy ul. św. Jakuba 10 (budynek wywodzący się częściowo przypuszczalnie jeszcze z XV w.) i XVI-wieczna część szpitala, w którym obecnie ma siedzibę Muzeum Ślązańskie (tab. 1: 18) przy ul. św. Jakuba 18 [3, s. 496, 497, ryc. 495], [13, s. 26]. Wydaje się, że każdy z bloków rozmiarowany był osobno. Odszukane punkty nie znajdują się na podobnej wysokości co te w naprzeciwległym bloku. Nawet w przypadku traktu Świdnica–Strzelin punkty z jednej strony ulic nie są zbieżne z tymi po drugiej. Mimo to również wzdłuż niego widoczne jest użycie sznura. Najprawdopodobniej więc współczesny układ głównych dróg wzdłuż Rynku stanowi odbicie ich przebiegu z 1. połowy XIII stulecia. Nie ma podstaw do wykazania, by trakt Strzelin–Świdnica zmienił swój kierunek po rozpoczęciu budowy kościoła św. Anny w XIV w., ulokowanego poza początkowymi granicami miejscowości. To raczej miejsce jego budowy dostosowano do przebiegu dróg. Odcinki o długości sznura dobrze wpisują się w zachodnią krawędź Rynku, jeśli rozmierzymy je na przedłużeniu linii wychodzącej z północnej granicy zachodniego bloku zabudowy.

Analiza rozrzutu szerokości działek, jakiej dokonał w latach 60. XX w. Pudełko, wskazała już, że działki wycyzono tu w inny sposób niż we Wrocławiu czy Środzie Śląskiej [25, s. 23–25, ryc. 10]. Nie udało się jednak wówczas ustalić ich rozmiaru. Kozaczewski, na podstawie dostępnych informacji o długości frontów domów, określił pierwotną szerokość działki na 12 m, a długość na mniej więcej 100 m [2, s. 98]. Przy takim założeniu można by wyznaczyć na omawianym obszarze około 60 działek o powierzchni 1200 m<sup>2</sup>. Takie wąskie i długie parcele wydają się jednak mało prawdopodobne i nie znajdują potwierdzenia na planie katastralnym miejscowości.

Próba odszukania na planie Sobótki modularnej parcelacji na działki o szerokości 60 lub 50 stóp zakończyła się niepowodzeniem. Jedyne moduły, który wielokrotnie wystąpił na planie, miał długość jednego sznura. Rodzi się zatem pytanie, czy plan Sobótki nie odzwierciedla rozplanowania pierwotnej lokacji wiejskiej, a nie miejskiej, w której działki siedliskowe miały szerokość 1 sznura, a wydłużone targowisko stanowiło nawsie. W bloku północnym długość działek mogła dochodzić do 300 stóp, a we wschodnim i zachodnim wahać się nawet między 330 a 350, choć badania na terenie folwarku i uchwycona tam granica o przebiegu południkowym wskazują, że na obszarze przyrynkowym długość zbliżona do dwóch sznurów (300 stóp) mogła być tą główną. Działki swoją podstawową szerokość zachowywały głównie w części frontowej. Były ułożone wachlarzowo i w tylnej części dochodziło do różnych zniekształceń, zarówno co do szerokości, jak i kierunku przebiegu działki.

Pierwotny podział wsi na działki siedliskowe o szerokości sznura nie został zniekształcony późniejszym jej rozwojem i nadaniem praw miejskich. Podział na parcele

The irregularity of Sobótka layout results from its topographical relief, but at the same time seems to indicate its early genesis. Such deformations are most often interpreted as evidence of the pre-location history of the layout. It could have begun to develop as a result of “attracting” development by means of a marketplace which was situated on the trade route [24, p. 59]. Similar problems in the interpretation of the lack of a strictly geometric layout also apply to the already mentioned Świdnica [21, pp. 24, 25]. In the case of Sobótka, however, the differences in the level of the terrain seem to be of decisive significance. With a gently running Kościuszki Street, the development line is more even. In Św. Jakuba Street, where changes in altitude are more dramatic, there are more deviations in its run.

The basic unit of measurement used was visible during the analysis of the frontage of the main development blocks associated with the medieval Sobótka. A measuring cord with a value corresponding to 47.1 m was used. A development belt between Św. Jakuba and Kościuszki Streets did not show close relationships between the distribution of wężysko or cord. The developments in this place began to appear probably later than the church itself or buildings along the Świdnica–Strzelin route and along the western frontage of the present Św. Jakuba and eastern Kościuszki Streets.

The total length of the front sections measured had a value close to 30 cords (Fig. 4). It was possible to determine 26 points convergent to the assumed distribution from the 1<sup>st</sup> half of the 13<sup>th</sup> century (Fig. 3, Table 1), where the difference between the current border of a building, a plot of land or road did not exceed 10 feet (3.14 m). In as many as 21 points, the difference is not greater than 5 feet (1.57 m). The oldest buildings associated with the Augustinian convent (their northern borders) blend in well with these borders. It is a former presbytery (Table 1: 17) at 10 Jakuba Street (the building that probably partly comes from the 15<sup>th</sup> century) and part of the hospital where the Ślązańskie Museum is currently situated (Table 1: 18) at 18 Św. Jakuba Street from the 16<sup>th</sup> century. It seems that each block was measured separately. The discovered points are not at a similar height as those in the opposite block. Even in the case of the Świdnica–Strzelin route, the points on one side of the streets do not coincide with those on the other. Nevertheless, it is also possible to see a cord that was used along it. Most probably, the layout of the main roads through the contemporary town along the Market Square is a reflection of their runs from the 1<sup>st</sup> half of the 13<sup>th</sup> century. There is no reason to prove that the Strzelin–Świdnica route changed its direction after the construction of St Anna’s Church in the 14<sup>th</sup> century, which was situated outside the initial boundaries of the town. It is rather the place of its construction that was adapted to the run of roads. The sections of the cord lengths blend in well with the line of the western edge of the Market Square, if we measure them on the extension of the line extending from the northern boundary of the western block development.

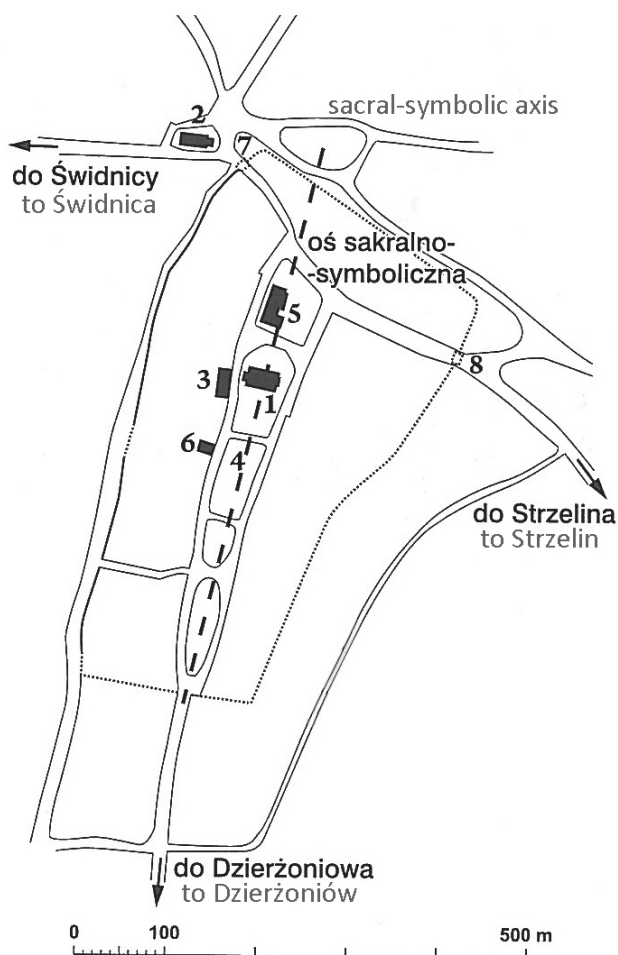
The analysis of the width’ dispersion of the plots of land, which was made by Pudełko in the 1960s, already





II. 5. Sobótka. Rynek, w głębi kościół św. Jakuba.  
Widok od strony północno-zachodniej (fot. W. Nowaczyk)

Fig. 5. Sobótka. Market Square, in the distance St James' Church.  
A view from the north-west side (photo by W. Nowaczyk)



II. 6. Sobótka. Plan rekonstrukcyjny:  
1) kościół parafialny św. Jakuba, 2) kościół św. Anny,  
3) plebania kościoła augustianów,  
4) blok śródrzynkowy, 5) blok śródrzynkowy z ratuszem,  
6) szpital, 7) brama Świdnicka, 8) brama Strzelińska  
[3, s. 497, ryc. 495]

Fig. 6. Sobótka. Reconstruction plan:  
1) St James' Parish Church, 2) St Anna's Church,  
3) Augustinians' Church presbytery, 4) market square middle block,  
5) market square middle block with a town hall, 6) hospital,  
7) Świdnicka Gate, 8) Strzelińska Gate  
[3, p. 497, Fig. 495]

indicated that the plots were delimited here in a different way than in Wrocław or Środa Śląska [25, pp. 23–25, Fig. 10]. However, it was not possible to determine their size. Kozaczewski, on the basis of available information on the length of the houses' facades, determined the original width of the plot at 12 m and the length at approximately 100 m [2, p. 98]. With this assumption it would be possible designate about 60 plots of land with an area of 1200 m<sup>2</sup> in the discussed area. Such narrow and long plots, however, seem really unlikely and cannot be confirmed on the cadastral plan of the town.

An attempt at finding a modular subdivision on the plot with a width of 60 or 50 feet at the Sobótka plan was unsuccessful. The only module that repeatedly appeared on the plan had the length of one cord. So the question arises whether the Sobótka plan does not reflect the layout of the original rural location, rather than the urban one, where the plots of land had the width of 1 cord and the extended marketplace formed a village green. In the northern block, the length of the plots could have had up to 300 feet, whereas in the eastern and western ones even between 330 and 350, although the research on the grange area and the meridional border discovered there indicate that in the area near the market square the length of two cords (300 feet) could have been the main one. Plots that maintained their basic widths were mainly situated in the front part. They were fan-shaped and in the rear part of them there were various distortions, both as to the width and run of the plot.

The original division of the village into settlement plots with a cord width was not distorted by its subsequent development and granting town privileges. The division into plots of land was secondary and took place rather accidentally, i.e. it was not the result of a one-off planned action.

Sobótka can be included in the group of layouts of the older type with an extended marketplace square. The transport axis of the longer part of the town was divided into "two street routes", which in their northern parts also constituted those longer frontages of the formed market square. The square formed in this way is defined as a result of widening the "main transport and trade route". The layouts of Złotoryja, Środa Śląska, Lwówek and Nowogrodzic were interpreted similarly, especially in older literature [18, pp. 361–366]. The development of the area between the main streets on the southern side of the church most probably took place later than the formation of development sequences along three main roads (on the outside of the square). During the development of the town, the free space of this square would have been gradually reduced (developed).

The church was built on the elevation in the middle of the village. It dominates over the village and its northern facade forms the frontage of the present the Market Square (Fig. 5). The layout with the central location of the church was not a frequent solution. In towns, the church was usually situated outside the areas of near-market square blocks [26, p. 7]. In the case of towns with a rectangular market square, the church was often a part of the block in the market square corner [27, p. 257]. Settlements,

nastąpił wtórnie i odbywał się raczej przypadkowo – tzn. nie stanowił wyniku jednorazowej planowej akcji.

Sobótkę zaliczyć można do grupy założeń starszego typu z wydłużonym placem targowym. Oś komunikacyjna dłuższej części miejscowości rozdzielała się na „dwa ciągi uliczne”, które w swojej części północnej stanowiły też dłuższe pierzeje powstałego rynku. W ten sposób ukształtowany plac określa się jako utworzony przez poszerzenie „głównego ciągu komunikacyjnego i handlowego”. Podobnie interpretowano, szczególnie w starszej literaturze, rozplanowanie Złotoryi, Środy Śląskiej, Lwówka i Nowogrodzka [18, s. 361–366]. Zabudowa powierzchni między głównymi ulicami po południowej stronie kościoła nastąpiła najprawdopodobniej później niż powstanie ciągów zabudowy wzdłuż trzech głównych dróg (po zewnętrznej stronie placu). W trakcie rozwoju miejscowości wolna przestrzeń tego placu ulegała stopniowej redukcji (zagospodarowaniu).

Kościół zbudowano na wyniesieniu, na środku wsi. Góruje on nad miejscowością, a jego północna elewacja stanowi pierzeję obecnego Rynku (il. 5). Układ z centralnym usytuowaniem kościoła nie był częstym rozwiązaniem. W miasteczkach świątynię zazwyczaj lokalizowano poza terenem bloków przyrynkowych [26, s. 7]. W przypadku miast z prostokątnym rynkiem trafiała ona często do bloku stykającego się z rynkiem narożnikowo [27, s. 257]. Miejscowości, w których oś handlowo-komunikacyjna pokrywa się z tzw. osią sakralno-symboliczną (il. 6) i jedyną budowlą dominującą jest kościół (Bolków, Bolesławiec, Środa Śląska), mają cechy rozwiązań archaicznych [3, s. 86, 523].

Zabudowę Sobótki w połowie XVIII w. można poznać z planu widokowego Friedricha Bernarda Wernera, który ukazuje miasto odbudowane po pożarze z 1730 r. [1, s. 60, ryc. 32]. Pamiętając, że jest to przedstawienie nieco idealizujące ówczesną rzeczywistość, należy jednak odnotować jego regularność w ukazaniu rozmierzenia całości i zagospodarowania działek. Zabudowa skupiała się wówczas wzdłuż ulic i Rynku, zwłaszcza trasy Strzelin–Świdnica. Tam dominowały dwukondygnacyjne murowane domy szczytowe. Po stronie południowej występowała luźniejsza jednokondygnacyjna zabudowa kalenicowa, z zachowanymi do dziś przejazdami na podwórze [3, s. 497]. Poddasza w okolicach rynku zdawały się mieć niekiedy konstrukcję szachulcową, podobnie jak domy o bardziej peryferyjnym położeniu oraz niektóre budynki gospodarcze.

Trzy parterowe domy wysunięte przed zachodnią pierzeję Rynku, w miejscu obecnej kamienicy Rynek 3, w XVIII w. miały podcienia (il. 7). Uskoki w obecnej linii zabudowy Rynku i w pierzejach ul. św. Jakuba i Kościuszki, o szerokości od 3,8 m (między kamienicami przy Rynku 2 i św. Jakuba 2) do 1,8 m (pomiędzy Kościuszki 19 a 21), są prawdopodobnie reliktem podcieni lub przedproży wchłoniętych przez młodsze budynki, które tym samym zawłaszczyły nieco z przestrzeni publicznej Rynku. Większość podcieni przypuszczalnie uległa likwidacji. Obecnie znalazły one zastosowanie we współczesnej architekturze budynków przy ul. Mickiewicza 15–23.

Podcienia i przedproża na Śląsku mają metrykę średniowieczną. W większości przypadków wykraczały przed



Il. 7. Sobótka. Fragment ryciny F.B. Wernera z połowy XVIII w.; budynki z podcieniami [za: 1, s. 60, ryc. 32] (oprac. graficznie W. Nowaczyk, M. Krzywka)

Fig. 7. Sobótka. A fragment of Wernher's engraving from the mid-18<sup>th</sup> century; buildings with arcades [after: 1, p. 60, Fig. 32] (by W. Nowaczyk, M. Krzywka)

in which the trade and transport axis coincides with the so-called sacral and symbolic axis (Fig. 6) and the only dominant building is the church, have features of archaic solutions [3, pp. 86, 523].

Sobótka's mid-18<sup>th</sup> century development can be recognised from the observational plan by Friedrich Bernard Wernher who shows the town rebuilt after the fire of 1730 [1, p. 60, Fig. 32]. Keeping in mind that it is a presentation slightly idealizing the reality of that time, its regularity in showing the measurement of the entirety and development of plots should be emphasised. The development was then concentrated along streets and the Market Square, especially along the Strzelin–Świdnica route. Two-storey stone gable houses dominated there. On the southern side there was a looser one-storey ridge roof development with preserved passages to the courtyard [3, p. 497]. Attics in the vicinity of the market square seemed to have half-timbered structures similarly to the houses with a more peripheral location and some farm buildings.

Three ground-floor houses which stood out a bit in relation to the western frontage of the Market Square, in the place of the current tenement house Rynek 3 in the 18<sup>th</sup> century had arcades (Fig. 7). Cascades in the current development line of the Market Square and in the frontages of Św. Jakuba and Kościuszki Streets with a width of 3.8 m (between the tenement houses at 2 Rynek and 2 Św. Jakuba) to 1.8 m (between 19 and 21 Kościuszki), are probably the relic of arcades or stoops absorbed by younger buildings which thus took a little space from the public space of the Market Square. Most of the arcades were supposedly liquidated. At present, they have been included in the contemporary architecture of buildings at 15–23 Mickiewicza Street.

The arcades and stoops in Silesia have a medieval origin. In most cases, they stood out a bit in relation to the

fronty pierwotnie wytyczonych działek od 2 do 6 m, zwężając tym samym szerokość ulic. Podcienia były też bardzo popularne w południowej Polsce, gdzie w miastach i miasteczkach, przy rynkach pojawiały się już od XIII w. Z rycin Wernera ukazujących zabudowę małych ośrodków miejskich na Śląsku wynika, że często były one drewniane i nierzadko zachowały się do połowy XVIII w.<sup>8</sup> Jednak już w 2. połowie XIV w. na Śląsku zaczęto podejmować próby regulowania linii zabudowy ulic przez likwidację podcieni [21, s. 34], [28, s. 56]. Do ich usunięcia przyczynił się też rozwój zabudowy wewnątrzrynkowej związanej z handlem [28, s. 64–66, 69–71].

Sobótka nie miała obwarowań murowanych, gdyż ich wzniesienie przekraczało możliwości finansowe mieszkańców [26, s. 6]. Z dwóch symbolicznych bram widocznych na rycinie Wernera jedna (Strzelińska) była drewniana [3, s. 496], druga (Świdnicka) – zapewne murowana (il. 1). Zbudowano je na końcach głównych dróg wylotowych z miasta, więc przypuszczalnie istniała też brama Dzierżoniowska [2, s. 90], [3, s. 496–497, ryc. 495]. Podobna sytuacja wystąpiła w innych małych miastach na Śląsku – Świerzawie [3, s. 538] i Trzebnicy [29, s. 289–295]. Łatwo dostępny kamień wykorzystano w Sobótce do budowy masywnych ogrodzeń rozdzielających niektóre działki i odcinków murów wyznaczających granice miejscowości. Nie miały one jednak charakteru obronnego, lecz zabezpieczały nierówny teren przed warstwami ziemi spływającej z wyższego poziomu lub chroniły ogrody przed silnym zachodnim wiatrem. Mury te wykorzystywane są współcześnie w północno-zachodniej części starszego obszaru Sobótki, przy al. św. Anny.

### Podsumowanie

Położenie Sobótki przy lokalnych szlakach drogowych wpłynęło na jej powolny rozwój. Także charakter rozplanowania, w którym przeważały rozległe, długie działki z ogrodami położonymi na tyłach domostw, wskazuje na dominację jej rolniczego charakteru.

Wydłużony kształt miejscowości i jej placu targowego zdaje się wskazywać na początkową przewagę szlaku północ–południe, czyli kierunku wiodącego spod góry Ślęza do Wrocławia. Starszymi elementami zagospodarowania terenu były więc zapewne plac targowy na planie wyciągniętego trójkąta oraz kościół św. Jakuba położony na jego terenie, w poszerzonej części północnej. Położenie kościoła na placu było typowe dla organizacji nawsia, czyli niezabudowanej zagrodami wspólnej części wsi, która w przypadku osady typu *villa forensis* w dniu targowe stawała się miejscem handlu. W momencie lokacji, w 1. tercji XIII w., nadano Sobótce dość regularny obrys rozmierzony sznurem długości 47,1 m, będącym wielokrotnością pręta zwanego *virga regalis*. Jej plan zamknął się w trapezie zbliżonym do prostokąta o bokach 6 × 15 sznurów, co daje powierzchnię około 1 małego łanu flamandzkiego. Rozcinający ją klinem plac targowy też został

fronts of the originally delimited plots from 2 to 6 m, thus narrowing the width of streets. The arcades were also very popular in southern Poland, where in cities and towns, near market squares appeared already from the 13<sup>th</sup> century. In Wernher's drawings, which show the development of small urban centres in Silesia, it appears that they were often wooden and often preserved until the mid-18<sup>th</sup> century<sup>8</sup>. However, already in the 2<sup>nd</sup> half of the 14<sup>th</sup> century in Silesia attempts were made at regulating the line of house developments by liquidating the arcades [21, p. 34], [28, p. 56]. The development of intra-market development, which was connected with trade, also contributed to their liquidation [28, pp. 64–66, 69–71].

Sobótka did not have stone fortifications because their construction exceeded the financial possibilities of the inhabitants [26, p. 6]. Out of the two symbolic gates, which are visible in Wernher's drawing, one (Strzelińska) was wooden [3, p. 496] and the other (Świdnicka) was probably made of stone (Fig. 1). They were built at the ends of the main exit roads from the town, so presumably there was also Dzierżoniowska gate [2, p. 90], [3, pp. 496–497, Fig. 495]. A similar situation occurred in other small towns in Silesia, i.e. Świerzawa [3, p. 538] and Trzebnica [29, pp. 289–295]. The easily available stone was used in Sobótka to construct massive fences separating some plots of land and sections of walls which delimited the boundaries of the settlement. However, they did not have a defensive character but they protected the uneven terrain from the layers of earth flowing from the higher level or protected gardens from a strong western wind. These walls are currently used in the north-western part of the older area of Sobótka near St Anna's Church.

### Summary

The location of Sobótka by local routes affected its slow development. Also the character of the layout, in which the vast and long plots of land with gardens located at the back of houses predominated, indicates the dominance of its agricultural character.

The extended shape of the town and its marketplace seems to indicate the initial advantage of the north-south route, i.e. the direction leading from Ślęza Mountain to Wrocław. Older elements of land development were probably the marketplace on the plan of an extended triangle and St James' Church located in its area in the widened northern part. The location of the church on the square was typical of the village green layout, i.e. an undeveloped common part of the village, which in the case of a settlement of a *villa forensis* type became a place of trade on the marketplace days. At the time of location, in the 1<sup>st</sup> third of the 13<sup>th</sup> century, Sobótka was given a fairly regular outline, with a length of 47.1 m cord, being a multiple of a bar called *virga regalis*. Its plan was closed in a trapeze similar to a rectangle with sides of 6 × 15 cords, which gives an area of about 1 small Flemish lan. The market-

<sup>8</sup> Przykładem podcieni w Świdnicy, por. Chorowska i Lasota [21, s. 31, 51–53, ryc. 2, 3].

<sup>8</sup> An example of the arcades in Świdnica, see Chorowska and Lasota [21, pp. 31, 51–53, Fig. 2, 3].



do pewnego stopnia zgeometryzowany i przybrał formę trapezu o szerokości od 1 sznura na krańcu południowym do 2 sznurów na krańcu północnym. Jego pierwotna długość wynosiła około 12 sznurów. W rozmierzeniu granic działek siedliskowych zwróconych frontem do klinowego placu – nawsia – też są czytelne moduły o szerokości 1 sznura, a ich długość w wielu miejscach wynosiła 2 sznury, czyli 300 stóp. Jest znamienne, że negatywny wynik przyniosły poszukiwania modularnego podziału jednosznurowych siedlisk na węższe, odpowiadające np. działkom o szerokościach frontu równym 50 lub 60 stóp, co byłoby typowe dla działek lokacji miejskich na Śląsku. Podział na działki, czytelny w Sobótce, zdecydowanie **nie był miejski, lecz wiejski**, dostosowany do potrzeb ekstensywnej zabudowy zagrodowej i działalności rolnej. Można by wręcz powiedzieć, że prostokątem o powierzchni 1 łanu flamandzkiego wytyczono wielkość niwy domowej, natomiast przynależny do wsi podstawowy teren rolny, zorganizowany na zasadzie trójpolówki, prawdopodobnie znajdował się gdzie indziej. Przy tak skromnym materiale archiwalnym, na obecnym etapie badań nie można odtworzyć jego położenia.

Dzisiejszy podział na parcele przy klinowym placu – nawsiu jest bardzo zróżnicowany i znacznie gęstszy niż pierwotny o module 1 sznura. Zagęszczanie niwy domowej następowało w miarę rozwoju miejscowości poprzez wydzielanie nowych gospodarstw. Nie obowiązywały już wówczas żadne prawidła geometryczne. Ten swobodny podział najpewniej został usankcjonowany prawnie w momencie otrzymania przez Sobótkę w 1399 r. prawa miejskiego i prawa do budowy murów. Obszar ówczesnego miasta pokrył się najpewniej z obszarem wiejskiej niwy domowej. Wcześniej jednak musiał nabrać znaczenia równoleżnikowy szlak łączący Strzelin ze Świdnicą, co najpewniej nastąpiło w 2. połowie XIII w. Było z tym związane przesunięcie środka ciężkości założenia ku północy i wytyczenie właściwej części rynku w postaci placu po północnej stronie kościoła parafialnego. Wzdłuż drogi o przebiegu wschód–zachód również rozmierzono działki siedliskowe o szerokości 1 sznura.

Przypuszczalnie w okolicy rynku w północnej części założenia powstały najstarsze obiekty. Domy sytuowano przy głównych ulicach. Z tyłu zabudowa była sporadyczna i raczej miała charakter gospodarczy. Zabudowa wzdłuż traktu biegnącego obecną aleją św. Anny zaczęła się pojawiać prawdopodobnie dopiero od XV w.

Pamiętając, że Sobótkę zakładano jako wieś, a jej lokacja była jedną z wcześniejszych na Śląsku, można przyjąć, że zastosowany tu model podziału był eksperymentalny, niedopracowany i zapewne nie został powielony gdzie indziej. Na późne nadanie praw miejskich mógł wpłynąć fakt, że Sobótka, będąc lokacją klasztorną, stanowiła konkurencję dla miast książęcych [2, s. 103, 104], [3, s. 495]. Nadanie praw miejskich nie wpłynęło znacząco na zmianę jej rozplanowania.

Zapewne wieś z 1. tercji XIII w. ewoluowała z wcześniejszego, przedlokacyjnego założenia. Skromna liczba wczesnośredniowiecznych zabytków znalezionych na jej terenie może wynikać przede wszystkim z niedostatecznej liczby przeprowadzonych badań wykopaliskowych. Istnieje

place with which divided it with a wedge was also to a certain extent geometrized and took the form of a trapezoid with a width of 1 cord at the southern end up to 2 cords at the northern end. Its original length was about 12 cords. In the measurement of the boundaries of settlement plots facing the wedge square – village greens – there are also visible modules with the width of one cord and their length in many places was two cords, i.e. 300 feet. It is significant that the search for a modular division of one-shnur settlements into narrower ones, which corresponded to e.g. plots with a width of 50 or 60 foot of fronts gave a negative result, which would be typical of plots of urban locations in Silesia. The division into plots, which was visible in Sobótka, **was definitely not urban, but rural** and adapted to the needs of extensive farm buildings and agricultural activity. It could be even said that by means of a rectangle with an area of one Flemish lan the size of a house three-field system was marked, whereas the basic agricultural area belonging to the village and organized on the basis of a three-field plot, was probably situated somewhere else. Having such a poor archival material, its location cannot be reconstructed at the present stage of the research.

Today's division into plots at the wedge square – a village green, is very diverse and much denser than the original with a module of one cord. The house area development intensification took place along with the development of the town by means of separating new farms. No geometrical rules were in force at that time. This free subdivision was most probably legally sanctioned at the time of granting town privileges to Sobótka in 1399 and the right to construct walls. The area of the then town probably overlapped with the village house area. Earlier, however, the latitudinal route connecting Strzelin and Świdnica must have gained importance, which most probably took place in the 2<sup>nd</sup> half of the 13<sup>th</sup> century. It was connected with moving the “centre of gravity” of the layout towards the north and designating the right part of the market square in the form of a square on the northern side of the parish church. Along the east-west road there were also plots of land with a width of one cord.

Presumably the oldest objects were constructed around the northern market square. The houses were situated in the main streets. At the backyards, the development was sporadic and rather economic in character. The buildings along the route running along the present Św. Anny Alley started to appear probably only from the 15<sup>th</sup> century.

Bearing in mind that Sobótka was founded as a village and its location was one of the earlier ones in Silesia, it can be assumed that the division model used here was experimental, unfinished and probably not duplicated anywhere else. The fact that Sobótka, being a monastery location, constituted a competition for princely town [2, pp. 103, 104], [3, p. 495] could have influenced the late granting of town privileges. Granting town privileges did not significantly change the layout of the city.

Most probably the village from the 1<sup>st</sup> third of the 13<sup>th</sup> century evolved from the earlier pre-location layout. A small number of early medieval monuments found in its area may result primarily from the insufficient number of excavations

też możliwość, że doszło do połączenia dwóch obszarów – zagospodarowywanego jeszcze w XII w. i nowo wytyczonego. Z dużego obszaru targowego, zgodnie z nowszymi wzorcami, starano się stworzyć rynek pełniący też reprezentacyjne funkcje. Budowa kościoła na wzniesieniu nadała temu miejscu „prestżowy” charakter. Działania te mogły mieć na celu próbę uporządkowania wcześniejszego założenia. Tylko czy w takim przypadku aż tak dobrze dałoby się wyznaczyć w jego najszerszym miejscu dokładnie szerokość odpowiadającą dwóm wężyskom? Widoczne rozmierzenie sznurem na całym obszarze XIII-wiecznej Sobótki przemawia jednak za jej jednorazowym rozplanowaniem.

carried out there. There is also the possibility that two areas were connected – still developed in the 12<sup>th</sup> century and newly designated. From a large marketplace area, according to newer models, people tried to built a market square performing representative functions. The construction of the church on the elevation gave this place a “prestigious” character. These actions could have been aimed at attempting to organize the earlier layout. However, would it be possible in this case to designate exactly the width corresponding to two wężyska in its widest place? A visible cord measurement in the entire area of the 13<sup>th</sup>-century Sobótka, however, seems to point out to its one-time layout.

Translated by  
Bogusław Setkiewicz

### Bibliografia/References

- [1] Bimler K., *Die schlesischen massiven Wehrbauten*, Bd. 1, *Fürstentum Breslau. Kreise Breslau, Neumarkt, Namslau*, Kommission Heydebrand-Verlag, Breslau 1940.
- [2] Kozaczewski T., *Średniowieczny układ miejski w Sobótce*, Prace Naukowe IHASiP PWR, Nr 2, Studia i Materiały, Nr 1, Wydawnictwo PWR, Wrocław 1972, 87–107.
- [3] Eysymontt R., *Kod genetyczny miasta. Średniowieczne miasta lokacyjne Dolnego Śląska na tle urbanistyki europejskiej*, Via Nova, Wrocław 2009.
- [4] Żerelik R., *Dzieje Sobótki od średniowiecza do 1740 r.*, [w:] W. Fabisiak, K. Popiński, J. Tyszkiewicz, R. Żerelik, *Dzieje Sobótki*, Muzeum Ślązańskie im. Stanisława Dunajewskiego, Sobótka 1999.
- [5] Sadebeck M., *Góra Ślęza i jej okolice*, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław 2008.
- [6] *Codex diplomaticus nec non epistolaris Silesiae*, vol. 1, *Annos 971–1204 comprehendens*, wyd. K. Maleczyński, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1956.
- [7] *Schlesisches Urkundenbuch*, Bd. 1: 971–1230, H. Appelt (Bearb.), Verlag Herman Böhlau Nachf., Wien–Köln–Graz 1971.
- [8] Przyłęcki M., *Zarys dziejów budowy miast i wsi. Wiadomości podstawowe*, cz. 1, Skrypty Akademii Rolniczej we Wrocławiu nr 489, Wydawnictwo AR, Wrocław 2004.
- [9] Hanke H., *Chronik der Stadt Zobten am Berge. Für Schule und Haus*, Selbstverlag der Stadtverwaltung, Zobten 1939.
- [10] *Codex diplomaticus nec non epistolaris Silesiae*, vol. 2, *Annos 1205–1220 comprehendens*, wyd. K. Maleczyński, A. Skowrońska, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1959.
- [11] Chorowska M., *Rozplanowanie średniowiecznego Poznania na tle miast śląskich*, [w:] Z. Kurnatowska, T. Jurek (red.), *Civitas Posnaniensis. Studia z dziejów średniowiecznego Poznania*, Prace Komisji Historycznej, t. 62, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań 2005, 207–224.
- [12] *Schlesisches Urkundenbuch*, Bd. 2: 1231–1250, W. Irgang (Bearb.), Verlag Herman Böhlau Nachf., Wien–Köln–Graz 1977.
- [13] Smereka J., *Kościół św. Jakuba w Sobótce*, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław 2007.
- [14] Kozaczewski T., Kozaczewska-Golasz H., *Portale trzynastowiecznej architektury na Śląsku*, Oficyna Wydawnicza PWR, Wrocław 2009.
- [15] Limisiewicz A., Mruczek R., *Ratownicze badania archeologiczno-architektoniczne na terenie dawnego folwarku przy alei św. Anny w Sobótce w 2000 roku*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” 2001, t. 43, 373–384.
- [16] Pudelko J., *Zagadnienie wielkości powierzchni średniowiecznych miast Śląska*, Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, Rozprawy Komisji Historii Sztuki, Nr 5, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1967.
- [17] Eysymontt R., *Rynek wrocławski – studium porównawcze*, [w:] M. Smolak (red.), *Wrocławski Rynek*, Muzeum Historyczne we Wrocławiu, Wrocław 1999, 230–244.
- [18] Münch H., *Początki średniowiecznego układu miejskiego w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem Śląska*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1960, t. 5, z. 3, 357–375.
- [19] Pudelko J., *Niektóre zagadnienia rozplanowania miast średniowiecznych w świetle studiów nad układem Środy Śląskiej*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1962, t. 7, z. 1, 71–78.
- [20] Pudelko J., *W sprawie Środy Śląskiej. Uwagi na marginesie pracy T. Kozaczewskiego*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1963, t. 8, z. 3–4, 263–271.
- [21] Chorowska M., Lasota C., *Kamienica mieszczkańska w Świdnicy. Karczma i mieszkanie w XIII–XVIII w.*, Oficyna Wydawnicza PWR, Wrocław 2013.
- [22] Stamm E., *Staropolskie miary. Część I. Miary długości i powierzchni*, Główny Urząd Miar, Warszawa 1938, [http://rcin.org.pl/impan/Content/5171/WA35\\_16172\\_7114\\_Staropolskie-miary.pdf](http://rcin.org.pl/impan/Content/5171/WA35_16172_7114_Staropolskie-miary.pdf) [accessed: 31.07.2013].
- [23] Chorowska M., *Regularna sieć ulic. Powstanie i przemiany do początku XIV w.*, [w:] J. Piekalski, K. Wachowski (red.), *Ulice średniowiecznego Wrocławia*, Wratislavia Antiqua, t. 11. Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2010, 67–89.
- [24] Krasnowolski B., *Rynek Główny w Krakowie – kompozycja i funkcja na tle regularnych układów urbanistycznych średniowiecznej Europy*, Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, 2010, cz. 1, 53–74.
- [25] Pudelko J., *Próba pomiarowej metody badania planów niektórych miast średniowiecznych w oparciu o zagadnienie działki*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1964, t. 9, z. 1, 3–27.
- [26] Kozaczewski T., *Program budowy średniowiecznego miasta śląskiego*, Prace Naukowe IHASiP Nr 4, Monografie Nr 3, Wydawnictwo PWR, Wrocław 1972, 3–50.
- [27] Pudelko J., *Rynki w planach miast Śląska*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1959, t. 4, z. 3–4, 235–263.
- [28] Chorowska M., Lasota C., *Średniowieczne podcienia i przedproża na Śląsku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1999, t. 47, z. 1–2, 51–76.
- [29] Konczewska M., Konczewski P., *Problematyka lokacji i zagospodarowania małych miast w średniowieczu na przykładzie Trzebnicy*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” 2007, t. 49, 287–296.

### **Streszczenie**

Artykuł poświęcony jest rozplanowaniu jednej z wcześniejszych lokacji wiejskiej na Śląsku. Była to jedna ze wsi będących w uposażeniu klasztoru kanoników reguły św. Augustyna. Na odtworzenie jej planu pozwoliło prześledzenie dotychczasowych wyników badań historycznych, architektonicznych i archeologicznych. Istotną była analiza lokalizacji najstarszych zabudowań, dostępnych map i materiałów ilustracyjnych. Przedstawiony w pracy plan Sobótki odzwierciedla założenie z I. ćwierci XIII w. Na jej układ miało wpływ również ukształtowanie terenu.

Do wyznaczenia pierwotnych działek autorka wykorzystwała ówczesne jednostki miary. W średniowieczu wieś ta miała kształt trapezu. Zastosowano w niej szczególnie model parcelacji. Działki siedliskowe miały szerokość 1 sznura (47,1 m) i przypuszczalną długość 2 sznurów. Uzyskany schemat wskazuje na jednorazową akcję lokacyjną i pomaga w zrozumieniu kompozycji wsi tamtego okresu. Miejscowość ta należy do grupy założeń starszego typu z wydłużonym placem targowym. Uzyskanie przez Sobótkę praw miejskich w 1399 r. nie wpłynęło znacząco na zmianę jej zarysu i kierunku rozwoju.

**Słowa kluczowe:** Sobótka, rozplanowanie, średniowiecze, jednostki miar, parcelacja

### **Abstract**

The article deals with the layout of one of the earlier village locations in Silesia. Sobótka was a settlement in endowment of the monastery of the Order of St Augustine. Examination of current results of historical, architectural and archaeological research enables reconstruction of its layout. Analysis of locations of the oldest buildings, available maps and illustrative materials is one of the crucial methods. A plan of Sobótka presented in the work reflects its arrangement in the 1<sup>st</sup> quarter of the 13<sup>th</sup> century. Landscape was one of the factors which influenced its layout.

To determine the original plots, the author used old units of measurement. In the Middle Ages, the village had the shape of a trapezoid. A special parcelling model was applied there. Settlement plots were a cord (rope) (47.1 m) wide and 2 cords long. The obtained scheme indicates a single location campaign and helps us to understand arrangements of settlements of that period. The village belongs to locations of an older type with an elongated market place. The town charter obtained by Sobótka in 1399 did not influence significantly its layout and development direction.

**Key words:** Sobótka, layout, Middle Ages, measure units, lotting out





Zamek w Otmuchowie,  
okna w dawnym pałacu biskupim  
(fot. M. Chorowska)

Otmuchów Castle,  
windows in the former bishop's palace  
(photo by M. Chorowska)